

De Zuidelijke Nederlanden en de imperiale politiek van Spanje tijdens de eerste jaren van het bewind van de Kardinaal-Infant (1633-1637)

door

Randall LESAFFER

Binnen het politieke spectrum van het Europa van de late zestiende en van de zeventiende eeuw, behoort de spanning tussen universalisme en particularisme tot de historische werkelijkheid. Meer dan een *Hineininterpretierung* van latere generaties historici en vorschers, betrof het een reëel en toen reeds aangevoeld mechanisme van actie en reactie in het politieke, en meer bepaald het internationale politieke gebeuren. De ambities tot Europese, zeg maar universele, hegemonie van grote nationale monarchieën als Frankrijk en Castilië lieten weinig ruimte aan de aspiraties van kleinere geografische of etnische entiteiten tot zelfstandigheid of eigenheid. Het opleggen van bestuurlijke en fiscale uniformiteit leidde onvermijdelijk tot reacties. Zoals de late zestiende en de hele zeventiende eeuw een tijdperk was van universele ambities, van grote monarchieën, zo was het ook een tijdperk van opstanden en opstoten van kleinere entiteiten tegen unificerende tendenzen. Voor de geschiedenis van deze historische spanning vormen de Nederlanden, het gebied van de eerste succesvolle opstand uit de Nieuwe Tijd, een uitverkoren terrein¹.

HET OVERWICHT VAN HET HEGEMONISTISCHE STREVEN (1620-1640)

Binnen de internationale politieke geschiedenis tijdens de periode van zowat het begin van de godsdienstoorlogen rond 1540 tot de Vrede van Utrecht in 1713, wordt vooral aandacht besteed aan de botsingen tussen verschillende staten die de hegemonie in Europa beoogden. Het hegemonistische streven van de *Casa de Austria* werd tot

1. De in deze artikel vermelde historische gegevens werden geput uit R. Lesaffer, *Defensor Pacis Hispanicae. De Kardinaal-Infant in de Zuidelijke Nederlanden: van Nördlingen tot Breda (1634-1637)*. Onuitgegeven licentiaatsverhandeling Departement geschiedenis KU Leuven, Leuven, 1992.

de definitieve nederlaag met de Vrede van de Pyreneeën in 1659 ononderbroken gestuit door de Franse ambities, terwijl Frankrijk na 1659 prompt een tegenstander vond in Engeland. Binnen deze context speelden opstootjes van particularisme, in het centrum of aan de rand van het Europese politieke concert, slechts de rol van één der factoren waarmee toen als nu in geschiedschrijving rekening moest en moet worden gehouden. Het is slechts sinds de voorbije twee decennia dat de moderne vorsers van de internationale politieke geschiedenis dit fenomeen, met uitzondering dan van de opstand in de Nederlanden, aan grondige studie hebben onderworpen. De studie van John Elliott over de Catalaanse opstanden is hier van groot belang geweest².

Deze vaststellingen gelden zonder twijfel in het bijzonder voor de periode tussen 1620 en 1640. Niet alleen in de geschiedschrijving werd tot voor kort weinig rekening gehouden met particularistische tendenzen binnen de verschillende grote monarchieën, ook in de geesten van de toenmalige Habsburgse, Franse en Engelse machthebbers was er geen ruimte voor. Het derde en het vierde decennium van de zeventiende eeuw waren decennia waarin de Castiliaanse monarchie nog eenmaal een ernstige poging waagde om Europa onder haar hegemonie te brengen en waarin zij afstevende op een openlijke botsing met Frankrijk. Toen deze botsing er in de lente van 1635 kwam, begon de nog een kwarteeuw durende apotheose in een strijd op leven en dood met als inzet de heerschappij in Europa³.

Binnen deze jaren van diplomatiek getouwtrek, mobilisatie van financiële en menselijke middelen en totale oorlog was voor de ontbindende en demobiliserende factor van het regionale of lokale particularisme in het Habsburgse en het Franse rijk weinig of geen plaats. Hoewel de machthebbers zich, zeker sinds de succesvolle opstand in de Nederlanden die in 1609 een voorlopig eindpunt had bereikt met de *de facto* erkenning van de Noordnederlandse zelfstandigheid, bewust waren van de potentiële dreiging vanuit die hoek, lieten hun imperiale ambities hen geen enkele mogelijkheid om toegevingen te doen die de spanning hadden kunnen ontladen⁴. Het mag geen verwondering wekken dat tijdens jaren waarin de lasten van het hegemonisme al te zwaar drukten op de lokale en regionale belangen

2. J.H. Elliott, *The Revolt of the Catalans. A Study in the Decline of Spain 1598-1640*. Cambridge, 1984.

3. Voor de Spaanse imperiale politiek in deze periode, raadplege men: J.H. Elliott, *The count- duke of Olivares. The Statesman in an age of decline* (New Haven, 1986). E. Straub, *Pax et Imperium. Spaniens Kampf um seine Friedensordnung in Europa zwischen 1617 und 1635*. Paderborn, 1980.

4. Zo moest Olivares tijdens de jaren 1620 en 1630 de fiscale druk op de verschillende delen steeds meer opvoeren, wat tot steeds meer reactie leidde. Elliott, *Revolt of the Catalans*, 273-286. Idem, *Count- duke of Olivares*, 228-243 en 452-454.

en tegelijkertijd de middelen van het centrale gezag al te zeer hadden uitgeput, felle opstoten van particularisme gewelddadig aan de oppervlakte kwamen. De Catalaanse en Portugese opstanden van 1640 vormden hier ongetwijfeld de mooiste voorbeelden van. De verwaarlozing van particularistische tendenzen door de grote monarchieën — een verwaarlozing die tot voor kort een parallel vond in het historiografie — vormde in de periode 1620-1640 een belangrijker historische realiteit dan dit particularisme zelf.

De geschiedenis van de Zuidelijke Nederlanden in de periode 1620-1640 vormt voor deze stellingen een ondersteuning. Volgde na 1640, en zelfs na 1648 of 1659 geen uitbarsting van opstandigheid, dan is dit niet te wijten aan een andere voorgeschiedenis dan in Catalonië of Portugal, maar wel aan een aantal van het behandelde probleem te onderscheiden factoren. De directe bedreiging van de Zuidelijke Nederlanden door de vijanden van Spanje — de Republiek en Frankrijk — die om religieuze, ideologische en historische redenen evenzeer de vijanden van de Zuidnederlandse entiteit waren, plaatste de Spaanse Nederlanden in een totaal andere verhouding tot Madrid dan Catalonië of Portugal. Overigens werd door de geleidelijke afbouw van de oorlogsinspanningen van Spaanse zijde na 1637 de Castiliaanse druk op de Nederlanden — die hoe dan ook altijd al lichter was geweest dan op het Iberische schiereiland — steeds minder voelbaar. Tenslotte vond de idee van Spanje als beschermer van de Nederlanden tegen de aspiraties van Den Haag of Parijs, idee die reeds onder de aartshertogen ontstond, in de jaren na 1637 steeds meer grond in de aanslepende oorlogen met Frankrijk.

DE KOMST VAN DE KARDINAAL-INFANT NAAR DE NEDERLANDEN IN EUROPEES PERSPECTIEF (1617-1634)

Het opzet van dit artikel bestaat erin, aan de hand van het internationale politieke optreden van de Kardinaal-Infant in de Zuidelijke Nederlanden tot 1637, de allesoverwoekerende greep van de Spaanse hegemonistische ambitie in de houding van Madrid ten aanzien van de Zuidelijke Nederlanden aan te tonen. Hierbij wordt uitgegaan van de historische feiten, of althans van wat als feiten wordt aangenomen. Voor het bestudeerde onderwerp bestaan niettemin boeiende en verhelderende eigentijdse bronnen over de inhoud van het Castiliaanse universalisme en de houding ten aanzien van regionaal en lokaal vrijheidsstreven⁵. Voor deze uiteenzetting werd echter bewust gekozen

5. Aan deze bronnen besteedt Straub, *Pax et Imperium*, veel aandacht.

ze terzijde te laten. Hier wordt immers geen overzicht beoogd van hoe het universalisme zich ontwikkelde in het toenmalige denken, wel wordt getracht de rol van het universalistische streven van Madrid in de historische realiteit te schetsen.

Uit het voorgaande blijkt dat de gekozen benadering ook op een ander punt eenzijdig is. Een grondige analyse van de worsteling tussen universalistisch imperialisme en naar zelfstandigheid zoekende kleinere entiteiten is hier niet aan de orde. Integendeel, enkel de rol van het universalistische imperialisme wordt belicht, waarbij de haast totale wegdrukking van elk particularisme slechts impliciet aan bod komt.

De keuze om uit te gaan van de internationale politieke rol van de Kardinaal-Infant tijdens de eerste drie jaren van zijn regering in de Zuidelijke Nederlanden, is makkelijk te rechtvaardigen. Vooreerst was deze in 1609 geboren jongste broer van de latere Spaanse koning Filips IV (1621-1665) als gouverneur in Milaan (1632-1634), bevelhebber van het Spaanse leger in Duitsland (1634)⁶ en gouverneur-generaal der Nederlanden alsmede opperbevelhebber van de Spaanse legers aldaar (1634-1641), een niet onbelangrijke politieke en militaire persoonlijkheid in de dertiger jaren van de zeventiende eeuw. Bovendien vormde zijn aanstelling in de Nederlanden de belangrijkste stapsteen in de opbouw van het eindoffensief in de strijd om de hegemonie in Europa waarop Madrid reeds sinds het uitbreken van de vijandelijkheden rond 1620 broedde en waarmee het sinds de dood van de Zweedse goudkoning Gustav Adolf in 1632 ernst maakte⁷. De definitieve mislukking van dit offensief én de val van Breda in 1637 maakten een einde aan de Spaanse pogingen om een hegemonistische positie in Europa te verwerven of te vrijwaren. Dit rechtvaardigt het afsluiten van de belichte periode in dat „rampjaar”. Met dit alles in het achterhoofd, vormt het optreden van de Kardinaal-Infant in de Nederlanden in de jaren 1634 tot 1637 een unieke ontplooiing *on the field* van een op regionaal niveau gevoerde politiek, ingekaderd in een louter universalistisch, imperiaal streven.

Het verhaal vangt aan bij het begin van de Dertigjarige Oorlog. Na de Vrede van Vervins van 1598 met Frankrijk, na de Vrede van Madrid van 1605 met Engeland en na het afsluiten van het Twaalfjarig Bestand van 1609 was voor het Spaanse imperium een periode van rust aangebroken. Onder het bewind van Filips III (1598-1621), of

6. Voor een overzicht van de jeugdijaren van de kardinaal-infant, zie: Elliott, *Revolt of the Catalans*, 275-288. Idem, *Count- duke of Olivares*, 185-186, 309-311, 317-319, 389-392, 420, 440-442, 447, 453 en 459-463. Lesaffer, *Defensor*, 64-67. A. van der Essen, *Le Cardinal-Infant et la politique européenne de l'Espagne*, I, 1609-1624 (Brussel, 1944) 46-82 en 235-278.

7. Elliott, *Count- duke of Olivares*, 457-460. van der Essen, *Cardinal-Infant*, 105-110.

beter van diens gunsteling de hertog van Lerma, werd van deze rustperiode echter geen gebruik gemaakt om de financiële toestand van de monarchie, laat staan de algemene economische situatie, te versterken⁸.

Niettemin is de visie als zou het Castiliaanse imperium in de eerste decennia van de zeventiende eeuw slechts een schim meer zijn van wat het onder Karel V (1516-1555) en Filips II (1555-1598) geweest was, een aanfluiting van de werkelijkheid. Mocht Castilië zich dan al in een diepe en aanslepende economische crisis bevonden hebben die duidelijk voelbaar was in de koninklijke schatkist, aan het aanzien en de werkelijke hegemonie van de *Casa de Austria* was weinig of niets veranderd sinds de nadagen van Filips II. In een tijd waarin militair geweld, geostrategische overwegingen en het aanzien, de *reputacion*, van de kroon, duidelijk doorwogen op de economische onderbouw is deze tweespalt niet moeilijk te verklaren. Mogen de pessimistische peroraties van de Castiliaanse *arbitristas* rond het jaar 1620 dan belangrijk zijn geweest, zij deden geen afbreuk aan de vaststelling dat Spanje nog steeds dé leidende macht in Europa was⁹.

Nochtans leidden de gebeurtenissen in het Habsburgse erfland Bohemen die vanaf 1617 in toenemende mate de Oostenrijkse tak van de Habsburgers verontrustten, tot onenigheid aan het Madrileense hof. De tanende regering Lerma, die omwille van de stabiliteit van het regime elk nieuw Europees avontuur schuwde, kwam in regelrechte collusie met een groep diplomaten en parvenus die Lerma verweten afbreuk te doen aan de *reputacion* en daarmee aan de hegemunistische positie van Europa. De groep haviken die geleid werden door de oude diplomaat Zuñiga, oom van de latere eerste-minister van Filips IV, Olivares, begreep hoe de Boheemse kwestie de Habsburgse positie in Duitsland, en daarmee in gans Europa bedreigde¹⁰.

Volgens de groep Zúñiga zou het verlies van Bohemen, waardoor de katholieke meerderheid in het college van keurvorsten zou verdwijnen, het verlies van de keizerskroon voor het Habsburgse huis met zich brengen. Dit zou meteen een zware hypotheek leggen op de verbindingen tussen de Spaanse bezittingen in Italië en de Nederlanden, zou Spanje afsnijden van de katholieke staten ten Noorden

8. J.H. Elliott, *Imperial Spain 1469-1716* (Londen, 1990) 301-302. J. Lynch, *Spain under the Habsburgs II* (Oxford, 1981) 15-18.

9. J.H. Elliott, „Self Perception and decline in early seventeenth century Spain”. *Past and Present*, LXXIV (1977) 41-61. Idem, *Count-duke of Olivares*, 58. H. Kamen, „The decline of Spain: a historical myth?” *Past and Present*, LXXXI (1978) 27-29 en 41-48.

10. P.J. Birghtwell, „The Spanish Origins of the Thirty Years' War”. *European Studies Review*, IX (1979) 415. Elliott, *Count-duke of Olivares*, 55-58. R.A. Stradling, *Europe and the decline of Spain* (Londen, 1981) 55.

van de Alpen en uiteindelijk het Spaanse imperium herleiden tot het Mediterrane bekken. Meteen zou aartsvijand Frankrijk de aandacht eenzijdig kunnen richten op dit Mediterrane gebied en de Spaanse monarchie in de thuisbasis bedreigen¹¹.

Met het aan de macht komen in 1617-1618 van de clan Zúñiga die zich schaarde rond de kroonprins Filips, werd de korte discussie over het al dan niet verdedigen van de Spaanse positie in Europa abrupt beëindigd. Onder het nieuwe bewind koos Madrid resoluut voor een politiek die als voornaamste doelstelling had het imperium ongeschonden, en liefst versterkt, te loodsen door de opgekomen woelingen in de Europese politiek. Het Spaanse hegemonisme werd niet langer in vraag gesteld en vormde net als onder Filips II de leidraad van het handelen en denken van de Madrileense machthebbers¹².

Deze optie die aan de vooravond van de Dertigjarige Oorlog in Madrid werd genomen, mag niet zomaar worden afgedaan als een uiting van ongebreideld expansionisme of immorele geldingsdrang vanwege een klik machtsgeile potentaten. In de ogen van de nieuwe Madrileense regering betekende de gevoerde politiek niets meer dan het verdedigen van de rechtmatig verworven rechten van de Castiliaanse kroon tegen de aanvallen van usurpatoren of opstandelingen. Dat het handhaven van deze rechten, mede om geostrategische redenen (zoals het verzekeren van de verbindingen tussen de verschillende delen van het rijk), een hegemonistische positie in Europa en het negeren van de belangen van talrijke kleine entiteiten meebracht, deed hier niets van af¹³. Dat dit Spanje wel in botsing moest brengen met Frankrijk, dat zich wilde bevrijden van deze hegemonie om die zelf te claimen, deed hier nog minder van af.

De kordate politiek van confrontatie en interventie die vanaf 1617 werd gevoerd, was in de beginfase succesvol. Terwijl de situatie van de Habsburgse monarchie in Duitsland er nog bedenkelijk uitzag begin 1619, was tegen 1621 de overwinning bijna totaal. De positie van de Oostenrijkse tak van de familie en van het katholicisme in de erflanden was sterker dan ooit tevoren, Spanje had met de Nederpalts een goede verbinding naar de Nederlanden in handen gekregen, terwijl de leidende rol van Madrid in de Duitse katholieke wereld nu algemeen werd aanvaard. Zelfs door bepaalde vooraanstaande pro-

11. Brightwell, „Spanish Origins”, 420-421. Elliott, *Count-duke of Olivares*, 57. G. Parker, *The army of Flanders and the Spanish Road 1567-1659* (Cambridge, 1972) 55-56 en 59-73. A. van der Essen, „Le rôle du Cardinal-Infant dans la politique espagnole du XVIIe siècle”. *Revista de la Universidad de Madrid*, II (1954) 359-361.

12. Elliott, *Count-duke of Olivares*, 57-58. R.A. Stradling, *Philip IV and the government of Spain 1621-1655* (Cambridge, 1988) 58-59.

13. J. Lynch, *Spain under the Habsburgs II* (Oxford, 1981) 74-75. G. Parker, *Europe in Crisis, 1598-1648* (Londen, 1988) 145.

testantse vorsten als de keurvorst van Saksen werd de hegemonie van Madrid schoorvoetend erkend of althans geduld¹⁴. Terwijl de Franse aartsvijand door interne moeilijkheden en een zwak regime afwezig bleef op het Europese front, zocht zelfs de Engelse koning — nochtans de schoonvader van de verslagen Evangelische usurpator van Bohemen — de gunst van Filips IV en Olivares¹⁵.

Toen in 1620 en 1621 de vraag aan de orde was of het Bestand met de Republiek onder dezelfde voorwaarden kon worden verlengd, werd gekozen voor een nieuwe confrontatie. Dit betekende geenszins dat de regering ervan droomde de Republiek te heroveren. De keuze tot het heropenen van de vijandelijkheden vloeide veeleer voort uit de vaststelling dat de harde Noordnederlandse houding een aantal modificaties aan het verdrag onmogelijk maakte. Deze modificaties moesten de wrange nasmaak van de vrede, gesloten onder de slappe Lerma, ongedaan maken en zouden gunstig zijn voor de *reputacion* maar vooral voor de koloniale belangen van de Castiliaanse en de Portugese kroon¹⁶. Eenzelfde Spaanse combattiviteit zou het zege-dronken Spanje in 1625 in een operette-oorlog met Engeland storten¹⁷.

Hoewel tot 1626 de Spaanse militaire operaties ongemeen succesvol waren en de eindoverwinning meer dan ooit voor het grijpen leek, was het pad van de nieuwe regering, sinds 1622 onder Olivares, geen pad zonder doornen. De militaire en financiële inspanningen die het kernland Castilië moest leveren drukten zwaar op de al met al achterop geraakte economie. Reeds in de eerste helft van de jaren 1620 werd gestreefd naar een betere verdeling van de lasten. Ook de andere gebiedsdelen van het Spaanse imperium zouden een groter deel van de menselijke en geldelijke behoeften moeten inbrengen. Niet alleen de andere Iberische kronen maar ook de territoria in Italië en de Nederlanden werden geïseerd. Uit deze periode is vooral de Catalaanse weerbarstigheid bekend. Hoewel Olivares daar en in andere koninkrijken op verzet stuitte met zijn nieuwe politiek, en hij om machtspolitieke redenen soms moest inbinden tegenover deze naar meer zelfstandigheid strevende gebieden, deed hij nimmer enige fundamentele toegeving. Moest hij van tijd tot tijd een tactische terug-

14. J. Alcalá-Zamora y Queipo de Llano, *España, Flandes y el mar del norte, 1618-1639* (Barcelona, 1975) 145-148. David Maland, *Europe at War 1600-1650* (Totowa, 1980) 87-92. Parker, *Spanish Road*, 53-55. Idem, *Europe in Crisis*, 164-182.

15. S. Adams, „Spain or the Netherlands? The Dilemmas of Earley Stuart Policy” in: H. Tomlenson, ed., *Before the English Civil War* (New York, 1984) 80-83 en 97-99.

16. Elliott, *Count-duke of Olivares*, 60-65. J. Israel, *The Dutch Republic and the Hispanic world 1606-1661* (Oxford, 1982) 69-83.

17. Adams, „Spain or the Netherlands”, 80-83 en 97-99. Elliott, *Count-duke of Olivares*, 202-214. J.R. Jones, *Britain and Europe in the seventeenth century* (Londen, 1966) 17-20.

tocht houden, nooit zou hij toelaten dat de regionale machthebbers de Spaanse monarchie in de weg stonden¹⁸.

Na 1626 verliepen de gebeurtenissen op het diplomatieke en militaire slagveld heel wat minder gunstig voor de Habsburgers. De internationale heropstanding van Frankrijk onder Richelieu, de militaire successen van de Noordnederlandse stadhouder Frederik Hendrik en van de Westindische Compagnie, de dubieuze houding van de paus in Italië en de tussenkomst van de Zweedse banbliksem Gustav Adolf (1610-1632) hadden tegen 1632 de gunstige perspectieven van de Habsburgers en de geallieerde Katholieke Liga vernietigd. Duitsland had zwaar geleden onder de oorlog en was grotendeels in protestantse handen. Dientengevolge was de verbinding met de Nederlanden over land afgesneden zodat de oorlog daar een onrustwekkende wending had genomen. Frankrijk had de hegemonie van Spanje in Italië met enig succes weten te doen afkalven. Ook binnen het imperium rommelde het. Het Catalaanse verzet tegen het centralisme van de Unie der Wapens bereikte een hoogtepunt en had de koning ertoe gedwongen zich in persoon naar Barcelona te begeven ten einde enige beden los te weken¹⁹. In de Nederlanden was ook deining ontstaan onder de adel die het Spaanse juk wat losser wilde en zich ten gevolge van de nederlagen tegen de Republiek uitgesproken had voor een vrede onder voorwaarden, de Spaanse *reputacion* onwaardig. In 1632-1633 zou deze onrust zelfs uitmonden in een heuse samenzwering, waarvan het uiteindelijk *vaudeville*-karakter passend is voor de latere opstootjes van vroeg-Belgisch nationalisme²⁰.

Geconfronteerd met deze zorgwekkende situatie, wijzigde de Madrileense hegemonistische politiek nauwelijks. De verklaring voor dit koppig vasthouden aan een op dat moment weinig realistisch lijkende politiek, moet worden gezocht in de voorafgaande gebeurtenissen op internationaal en intern vlak. De indrukwekkende successen van de Spaanse en katholieke legers uit de jaren 1619-1626 waaraan een even abrupt als onverwacht einde was gekomen, rechtvaardigden de hoop op betere tijden. De toegenomen agressiviteit van Frankrijk liet

18. Elliott, *Revolt of the Catalans*, 273-286. Idem, *Count-duke of Olivares*, 228-243 en 425-454.

19. Elliott, *Revolt of the Catalans*, 273-286.

20. Zie voor deze „opstand der edelen”, alsook voor de Spaanse reactie erop: R. Delplanche, *Un légiste anversois au service de l'Espagne: Pierre Roose, chef-président du Conseil Privé des Pays-Bas, 1586-1673* (Brussel, 1945) 39-84. J. Israel, „The Holland towns and the Dutch-Spanish conflict, 1621-1648”. *Bijdragen en Mededelingen betreffende de Geschiedenis der Nederlanden*, XCIV (1979) 56-61. Idem, *Dutch Republic*, 185-189 en 238-249. P. Janssens, „L'échec des tentatives de soulèvement au Pays-Bas sous Philippe IV (1621-1665)”. *Revue d'Histoire diplomatique*, XCII (1978) 110-118. A. Leman, *Contribution à l'histoire de la conspiration des nobles belges en 1632*. Mémoires et travaux publiés par des professeurs des Facultés catholiques de Lille XXIII. Rijsel, 1927.

Madrid daarenboven geen andere keuze over dan een totale confrontatie op leven en dood. In de tweede helft van de jaren 1620 alsook na 1630 bleef het bij een escalatie van diplomatieke agressie tussen beide grootmachten. Wat de binnenlandse toestand betrof, mag men niet uit het oog verliezen dat de clan Olivares aan de macht was gekomen op de golven van een pro-imperiaal standpunt. Toen in 1629-1630 de positie van Olivares ten gevolge van het mislukte militaire avontuur rond Mantua in vraag werd gesteld, werd ook het debat gevoerd tussen het voortzetten van de oorlog of het snel afsluiten van minder gunstige vredesverdragen. De overwinning van Olivares was meteen ook de overwinning van het standpunt dat de oorlog moest worden voortgezet²¹.

Vormde het jaar 1632 een dieptepunt voor de Habsburgers in de oorlog, het bracht ook een streepje hoop voor de toekomst. De gewelddadige dood van de Zweedse koning op het slagveld van Lützen liet de Zweedse veroveraars en daarmee de hele protestantse alliantie in verwarring achter. Het uiteenvallen van de coalitie kon enkel worden verhinderd door een zeer geleidelijke, maar betekenisvolle toename van de Franse betrokkenheid in het conflict.

Deze kentering had twee belangrijke gevolgen. Enerzijds verminderte de protestantse druk op de katholieke posities in Duitsland ietwat en verkregen de Habsburgers zo enige ademruimte, nodig om het initiatief te herwinnen. Anderzijds werd het steeds duidelijker dat een open confrontatie tussen Spanje en Frankrijk, hoewel door geen van beide partijen op dat moment gewenst, uiteindelijk onvermijdelijk zou worden. Daarom moest een zo goed mogelijke militaire uitgangspositie worden verworven.

Op dit laatste punt was Olivares uiterst ambitieus. Meer dan wie ook beseftte de Spaanse regeringsleider dat de Castiliaanse economie en de financiën van de kroon zwaar geleden hadden onder meer dan een decennium oorlog. Het afpersen van steun in troepen en geld van de andere koninkrijken versterkte geenszins de afhankelijkheid van deze gebieden aan het Habsburgse huis. En hoewel geen van deze bekommernissen voor Olivares doorslaggevend was, zag hij in dat een langdurige confrontatie met Frankrijk te zwaar zou wegen op de middelen van de Spaanse monarchie. Konden bedenkingen van economische aard of de onwilligheid van de deelgebieden van het imperium de graaf-hertog niet afbrengen van zijn imperiale strategie, zij bepaalden toch mede zijn tactische keuze.

Naarmate een open breuk met Frankrijk onvermijdelijker leek, stak de graaf-hertog meer vaart achter de plannen voor een groots offen-

21. Elliott, *Count- duke of Olivares*, 346-348, 358 en 387-391.

sief dat Spanje in één klap moest bevrijden van de beide grote tegenstanders: de Republiek en Frankrijk. De dood van de Zweedse veroveraar Gustav Adolf gaf Olivares de kans deze plannen in werkelijkheid om te zetten. In grote trekken bestond de nieuwe optie erin de middelen van de Spaanse kroon gedurende een paar jaar maximaal te mobiliseren, alsook de Weense tak van de Habsburgers in een oorlog met de Republiek en Frankrijk mee te sleuren. Deze middelen zouden eerst worden ingezet om de Republiek met een groots militair offensief tot een voor Spanje, en vooral voor de Iberische koloniale positie in de Westelijke Indiën gunstig vredesverdrag te dwingen. Daarna zouden de Habsburgers de handen vrij hebben om een bliksemaanval uit te voeren op Frankrijk. Deze aanval had kans op slagen omdat Frankrijk, dat lange jaren in relatieve vrede had geleefd, niet voorbereid was op een oorlog. Op die manier hoopte Olivares vlot een vredesverdrag te kunnen afdwingen dat een einde zou maken aan de Franse bemoeienissen in Duitsland en Italië en de Habsburgers de kans zou geven met de protestanten af te rekenen²².

De weg tot de realisatie van deze plannen liep over Duitsland en eindigde in de Zuidelijke Nederlanden. Om een succesvol offensief op te zetten tegen de Republiek en tegen Frankrijk, was een versterking van de Spaanse legers in de Nederlanden vereist. De nederlagen van de jaren 1629-1632 tegen de Staatse troepen hadden voldoende aangetoond dat de in Vlaanderen aanwezige *tercio*'s de vijand niet langer aankonden. Niet alleen omwille van de buitenlandse vijand was een versterking van de Spaanse aanwezigheid een noodzaak. De nederlagen van de jaren 1629-1632 tegen de Republiek hadden de loyaleiteit van de Gehoorzame Gewesten aan het wankelen gebracht. Een grotere militaire aanwezigheid die het vertrouwen van de Zuidnederlanders in Madrid moest herstellen en het sturen van een prins van den bloede als adjunct en opvolger van de oude infante Isabella moesten dit verhelpen²³.

Om deze troepenversterkingen in de Nederlanden te kunnen krijgen, kon Olivares niet om het Duitse vraagstuk heen. Sinds het vredesverdrag met Engeland van 1630 was de maritieme verbinding tussen het Iberische schiereiland en Vlaanderen weer open. Deze weg was echter helemaal afhankelijk van de dure Engelse *goodwill* en werd constant bedreigd door Staatse schepen²⁴. Het heropenen van de weg van Italië naar de Nederlanden doorheen Duitsland was een

22. Elliott, *Count-duke of Olivares*, 457-459. H. Günter, „Die Habsburger-Liga 1625-1635. Briefe und Akten aus dem General-Archiv zu Simancas”. *Historische Studien*, LXII (1908) 92-113. R.A. Stradling, „Olivaris and the origins of the Franco-Hispanic War, 1627-1635”. *English Historical Review* (1986) 70. van der Essen, *Cardinal-Infant*, 105-110.

23. Elliott, *Count-duke of Olivares*, 459-460. van der Essen, *Cardinal-Infant*, 105-108.

24. Alcalá-Zamora, *Mar del norte*, 346-358. H. Taylor, „Trade, neutrality and the English Road, 1630-1648”. *Economic Historical Review*, 2e series, XXV (1972) 240-246.

noodzaak. Een doorbraak in Duitsland was nog om twee andere redenen een *conditio sine qua non* voor het Spaanse offensief tegen de Republiek en Frankrijk. Een eindeloze stellingenoorlog langs de grote rivieren in de Zuiden van de Republiek was enkel te vermijden door een offensief vanuit Duitsland. Ook om Frankrijk snel op de knieën te krijgen zou een aanval vanuit verschillende windstreken, en dus ook vanuit het Rijnland, nodig zijn. Tenslotte was het onwaarschijnlijk dat de Weense Habsburgers bereid zouden zijn tot de oorlog met de Republiek en Frankrijk zolang zij in een strijd met de Duitse protestanten en Zweden verwickeld waren. Hoewel dit laatste argument de graaf-hertog even weinig afremde als de weerbarstigheid van de deelkoninkrijken van het Spaanse imperium, zou het verloop van de gebeurtenissen hem meer en meer dwingen met deze Oostenrijkse eisen rekening te houden²⁵.

Tot de benoeming van de Kardinaal-Infant tot toekomstige opvolger van zijn tante Isabella als gouverneur-generaal der Nederlanden en tot opperbevelhebber van de Spaanse troepen in de Nederlanden werd in oktober 1632 beslist²⁶. Zijn komst naar de Nederlanden met verse troepen vormde het sluitstuk van de voorbereidingen van het grootse Spaanse offensief dat een einde moest maken aan de oorlog.

Het zou uiteindelijk tot 1634 duren eer de Kardinaal-Infant vanuit Milaan naar de Nederlanden kon oprukken. De ongunstige verlopende strijd in Duitsland, waar de Fransen een steeds actievere rol speelden, verhinderde een veilige doortocht. Het offensief van de Milanese gouverneur, de hertog van Feria, in de Elzas in het jaar 1633 — toen de Kardinaal-Infant zich reeds in de Lombardische hoofdstad bevond — werd na aanvankelijke successen een totale mislukking. De onrust in de Nederlanden, waar met de dood van de infante Isabella in december 1633 de komst van de Kardinaal-Infant dringender werd, en de steeds dreigender houding van Frankrijk noopten de Spaanse monarchie tot snel handelen. Eind 1633 was het Olivares duidelijk dat het aanslepen van de militaire patstelling in Duitsland het Spaanse offensief tegen de Republiek en Frankrijk op de lange baan schoof en Spanje willens nillens tot een uitputtingsslag dwong. De Kardinaal-Infant moest een doorbraak forceren.

In de succesvolle Duitse zomer- en herfstcampagne van 1634 onder leiding van de Weense kroonprins, de koning van Hongarije en de Kardinaal-Infant werd niet alleen de doortocht door het Rijk geforceerd, maar werden de Zweedse troepen bij Nördlingen vernietig-

25. Günter, „Habsburger-Liga”, 119-178. Stradling, „Origins of Franco-Hispanic War”, 79-83.

26. Elliott, *Count-duke of Olivares*, 458. van der Essen, *Cardinal-Infant*, 105.

gend verslagen²⁷. Hoewel Madrid enkel een doorbraak had beoogd waarbij zo weinig mogelijk middelen van het grote offensief mochten worden afgeleid naar de Duitse oorlog van de Oostenrijkse Habsburgers, had het eigengereide en energieke optreden van de Kardinaal-Infant ervoor gezorgd dat zonder een extra verlies aan middelen, Spanje de keizer een grote dienst had bewezen. De daaropvolgende vrede met de protestante keurvorst van Saksen (mei 1635) en vele andere Lutheraanse vorsten zou Wenen meer armslag geven om een nieuw front te openen tegen de Republiek of Frankrijk.

Anderzijds had de Zweedse nederlaag bij Nördlingen Frankrijk gedwongen tot een open alliantie met de Zweden, met de protestantse bondgenoten en met de Republiek ten einde te verhinderen dat dezen zich uit de oorlog met de Habsburgers zouden terugtrekken. Op termijn van een jaar zou deze escalatie van diplomatiek geweld van Franse zijde, die een oorlog op korte termijn onvermijdelijk maakte, in de kaart spelen van het Spaanse offensief. Het dwong Wenen immers het Spaanse standpunt te aanvaarden dat aan de Franse bemoeienissen in Duitsland een einde moest worden gemaakt en dat de Oostenrijkse Habsburgers in de strijd met Frankrijk niet afzijdig konden en mochten blijven. Eind 1634 en begin 1635 kwam de Dertigjarige Oorlog in een nieuwe fase: die van de rechtstreekse confrontatie tussen de beide Europese grootmachten²⁸.

HET GROTE OFFENSIEF VAN DE KARDINAAL-INFANT (1634-1637)

In november 1634 bereikte de Kardinaal-Infant de Nederlanden. Na de overwinning bij Nördlingen had zijn schoonbroer, de koning van Hongarije, er fel bij hem op aangedrongen om de winter in Duitsland door te brengen en er het offensief tegen de Zweden verder te zetten. De Kardinaal-Infant was echter niet afgeweken van de lijn die hem door Madrid was uitgestippeld en was naar de Nederlanden doorgereisd²⁹. Van daaruit zou hij het Spaanse offensief te-

27. Over de rol van de kardinaal-infant in de Duitse oorlog in de jaren 1633-1634, zie: Lesaffer, *Defensor*, 59-63. Parker, *Europe in Crisis*, 239-240. Stradling, „Origins of Franco-Hispanic War”, 79-82. van der Essen, *Cardinal-Infant*, 111-439.

28. B. Baustaedt, „Richelieu und Deutschland. Von der Schlacht bei Breitenfeld bis zum Tode Bernhards von Weimar”. *Historische Studien*, CCVC (1965) 137-157. G. Fagniez, „Le Père Joseph et Richelieu. La préparation de la rupture ouverte avec la maison d’Autriche, 1632-1635”. *Revue historique*, XXXVIII (1888) 299-314. Lesaffer, *Defensor*, 88-91 en 94-97. H. Weber, „Richelieus Kriegsgründe und Kriegsziele 1634/1635” in: K. Repgen, ed., *Krieg und Politik 1618-1648*. Schriften des Historischen Kolleges Kolloquien VIII (München, 1988) 209-217.

29. De kardinaal-infant aan de koning van Hongarije, 28 oktober 1634: Brussel, Algemeen Rijksarchief, Duits Staatssecretariaat, nr. 540, f. 80-81. van der Essen, *Cardinal-Infant*, 434-439.

gen de Republiek en Frankrijk voorbereiden terwijl hij er de inspanningen van de Spaanse diplomaten in Duitsland zou begeleiden en coördineren om Wenen mee te sleuren in de oorlog tegen deze beide machten.

De intocht van don Fernando in de gehoorzame gewesten werd een triomf³⁰. Daarmee werd meteen één van de voornaamste doelstellingen van zijn benoeming gerealiseerd: Spanje te verzekeren van de trouw van de Zuidelijke Nederlanden³¹. Nochtans was Olivares met zijn politiek dwars ingegaan tegen de verzuchtingen van de Zuidnederlanders. Reeds vanaf 1625 was door Isabella en haar trouwe veldheer Spinola een sterke druk uitgeoefend op Madrid om snel tot een vergelijk te komen met de Republiek. De Spaanse oorlogsinspanningen waren onvoldoende om snel een eindoverwinning te behalen in een oorlog die zwaar woog op de economie van de Nederlanden. Isabella en Spinola, die beiden vergroeid waren met de Zuidnederlandse gewesten, beseften dat de druk van de Zuidnederlanders om tot vrede te komen op de duur oncontroleerbaar zou worden. Tijdens de Mantuaanse oorlog, toen Spinola zich in Madrid bevond en de positie van Olivares wankelde, zag het er een tijdje naar uit dat Madrid op deze wens zou ingaan. In 1629 kreeg de infante volmacht om met de Republiek te onderhandelen. Eind 1629 was Olivares' positie hersteld en werd radicaal geopteerd voor een strategie van blijvende confrontatie³².

De nederlagen van de jaren 1629-1632 in de strijd tegen de Republiek deden de Madrileense pogingen om meer greep te krijgen op Brussel teniet. Het verraad van de Waalse edelen en het overlopen van de Zuidnederlandse generaal, de graaf van Bergh, wat leidde tot de val van Maastricht in 1632, hadden de Zuidelijke Nederlanden op de rand van een opstand gebracht. De landvoogdes Isabella kon de

30. Voor de intocht in Brussel, zie: D. de Aedo y Gallart, *Le voyage du prince Don Ferdinand* (s.l., 1635) 186-203. M. de Novoa, *Historia de Felipe IV, rey de Espana*. Coleccion de documentos ineditos para la historia de Espana LXIX (Madrid, 1878) 458-461. M. Huisman, e.a., *Les Relations militaires des années 1634 et 1635, rédigées par Jean-Antoine Vincart, Secrétaire des avis secrets de guerre aux Pays-Bas*. Koninklijke Commissie voor Geschiedenis LXXI (Brussel, 1958) 73-85. H. Lonchay, *La rivalité de la France et de l'Espagne aux Pays-Bas*. Mémoires couronnées et autres mémoires publiées par l'Académie royale des Sciences, des Lettres et de Beaux-Arts de Belgique LIV (Brussel, 1896) 27-28. van der Essen, *Cardinal-Infant*, 443-449. A. Waddington, *La République 1632*: H. Lonchay, J. Cuvelier en J. Lefèvre, eds., *Correspondance de la Cour d'Espagne sur les affaires des Pays-Bas au XVIIe siècle* II (Brussel, 1927) 541, 642 en 659.

31. Aytona aan Filips IV, eind 1633: Brussel, Algemeen Rijksarchief, Papieren van Staat en van de Audiëntie, nr. 1225. De graaf van Estraires aan Olivares, juni 1630. Isabella aan Filips IV, 24 september 1632 en 28 november 1632: H. Lonchay, J. Cuvelier en J. Lefèvre, eds., *Correspondance de la Cour d'Espagne sur les affaires des Pays-Bas au XVIIe siècle* II (Brussel, 1927) 541, 642 en 659.

32. Elliott, *Count-duce of Olivares*, 346-348, 358 en 387-391. Israel, „Holland towns”, 41-56. Idem, *Dutch Republic*, 226-238. E. Stols, *De Spaanse Brabanders of de Handelsbetrekkingen der Zuidelijke Nederlanden met de Iberische wereld, 1598-1648* (Brussel, 1971) 24-48.

situatie slechts in de hand houden door — tegen de wil van Filips IV in — de Staten-Generaal bijeen te roepen en hen de toestemming te verlenen met de Republiek te onderhandelen³³.

Filips IV en Olivares hadden zelfs in de zwarte jaren van het Zweedse offensief nauwelijks de intentie gehad om op het Zuidnederlandse vredesverlangen in te gaan. Nu Madrid na de dood van de Goudkoning had gekozen voor het offensief, was hun compromisbereidheid ten aanzien van de Republiek kleiner dan ooit. Onder de druk van Franse steunbeloftes slonk ook de Noordnederlandse inschikkelijkheid.

Niettemin vormden de onderhandelingen tussen Den Haag en Brussel een reële bedreiging voor de Spaanse strategie. In afwachting van de versterking van de Spaanse greep op Brussel door de komst van de Kardinaal-Infant, zond Olivares zijn Zuidnederlandse vertrouweling, de Antwerpse jurist Peter Roose, als chef-president van de Geheime Raad terug naar de Nederlanden. Gewapend met het volledige vertrouwen van de Madrileense regering wist deze geleidelijk aan de positie van de Staten-Generaal te ondermijnen en zo de mislukking van de vredesonderhandelingen mede te veroorzaken. De Zuidelijke Nederlanden moesten en zouden in het gareel van de offensieve, Spaanse imperiale politiek worden gebracht³⁴.

Wie de instructies van de Kardinaal-Infant onder ogen neemt, zou met dit alles in het achterhoofd verbaasd moeten zijn over de aandacht die er aan interne aangelegenheden wordt geschonken³⁵. Nochtans kan op basis van de correspondentie en documenten die een licht werpen op de eerste jaren van de regering van de Kardinaal-Infant in de Zuidelijke Nederlanden gesteld worden dat diens activiteiten zich vooral op het vlak van de militaire en diplomatieke aangelegenheden situeerden. Hoewel de Kardinaal-Infant als gouverneur-generaal het laatste woord had in alle belangrijke beslissingen en het niet in zijn aard lag zich afzijdig te houden, werd de binnenlandse politiek vooral gevoerd door Roose, die dienaangaande het volle vertrouwen van Olivares genoot. Overigens had Roose ook op het gebied van de buitenlandse politiek heel wat in de pap te brokken. Door de jaren heen zou de ambitieuze Kardinaal-Infant, die onder druk van de Spaanse en Italiaanse edelen aan zijn hof meer dan eens in botsing kwam met de machtige chef-president, de invloed van deze Antwerpenaar op dit laatste terrein terugdringen. Aan zijn invloed in het interne bestuur van de Nederlanden werd door don Fernando nau-

33. Zie voetnoot nr. 20.

34. Zie voetnoot 20.

35. Instructies en geheime instructies van de kardinaal-infant: Brussel, Algemeen Rijksarchief, Papieren van Staat en van de Audiëntie, nr. 1224, f. 3-82, 179-249 en 285-304.

welijks of niet getornd. Voor Madrid en voor de Kardinaal-Infant volstond het dat de Zuidelijke Nederlanden rustig bleven en een maximum aan steun opleverden voor het Spaanse imperium, zonder dat het aanzien van de kroon in gevaar kwam. Regionale problemen mochten de algemene politieke koers van de kroon niet in de weg staan. Daartoe werd de Kardinaal-Infant en vooral Roose opgedragen de greep van het Spaansgezinde centrale gezag in Brussel op de instellingen te versterken. Hoe deze doelstellingen werden gerealiseerd was echter van mindere zorg³⁶.

De politiek van de Kardinaal-Infant in de Zuidelijke Nederlanden was een doordruk van de offensieve oorlogspolitiek die door Olivares was uitgestippeld. Tijdens de jaren van zijn verblijf in Milaan en Brussel groeide tussen beide staatsmannen een vertrouwensband die, hoewel slechts gedragen door een permanente maar zakelijke correspondentie, gesterkt werd door dezelfde zorg voor dezelfde doelen: het behoud van het aanzien en de macht van het Spaanse imperium³⁷.

Het heeft weinig zin hier de oorlogsdaden tijdens de zomercampanes van 1635, 1636 en 1637 van de Kardinaal-Infant te verhalen. Noch is het zinvol hier het diplomatieke kluwen te ontrafelen dat don Fernando doorworstelde om zich elke zomer opnieuw van enigerlei steun vanwege de Weense Habsburgers te verzekeren. In het kader van deze uiteenzetting past het slechts enkele grote krachtlijnen in het diplomatieke en militaire optreden van de Kardinaal-Infant in de jaren 1634-1637 weer te geven.

Als gouverneur-generaal van de Nederlanden en opperbevelhebber van de Spaanse legers in het Noorden stelde de Kardinaal-Infant zich, hoewel soms op een eigenzinnige wijze, op als de tactische uitvoerder van de strategische beslissingen die in Madrid werden genomen. Meer een Spaanse prins dan een Zuidnederlandse landvoogd stortte hij zich in die jaren met enthousiasme in de strijd tegen de Republiek én Frankrijk.

In 1634, nadat de Zuidnederlandse Staten-Generaal was ontbonden en elke hoop op een vredesverdrag met Den Haag door de Frans-Staatse alliantie van april 1634 was gesmoord, liepen de Zuidnederlandse en Spaanse imperiale belangen nog min of meer gelijk. Als de oorlog dan toch moest worden verdergezet ten einde een gunstiger vredesverdrag af te dwingen, dan was het voor de gehoorzame gewesten het meest voordelig dat eerst de Republiek tot een vergelijk

36. Over de betekenis en de rol van de kardinaal-infant in het binnenlandse beleid van de Zuidelijke Nederlanden, zie: Lesaffer, *Defensor*, 69-72 en 81-87.

37. Een uiterst interessant maar beperkt gedeelte van deze briefwisseling is terug te vinden in: München, Bayerische Staatsbibliothek, Codex Hispanicus, nr. 22.

zou worden gedwongen. Op die manier kon dan de teruggave van de Maasforten en de heropening van de Schelde worden verkregen. De Spaanse strategie bestond er eind 1634 precies in eerst met een groots offensief de Republiek op de knieën te dwingen, om dan een beslissende aanval op Frankrijk te lanceren³⁸.

De Kardinaal-Infant werd in het jaar 1635 geen keuze van front gelaten. De twijfelende houding van de Duitse keizer die aarzelde om zijn steun toe te zeggen aan het Spaanse offensief, en het feit dat door de oorlogsinspanningen van 1634 de Spaanse voorbereidingen voor een aanval op Frankrijk en de Republiek vertraging hadden opgelopen, duwden de Kardinaal-Infant in 1635 in het defensief³⁹. In mei 1635 overschreden Franse troepen de grens van de Spaanse Nederlanden om zich met het Staatse leger te verbinden en een veroveringstocht richting Brussel in te zetten. Het energieke optreden van de prins en zijn generaals, de steun die de keizer in dit uur van nood toezegde en de weerstand van de lokale bevolking van de Brabantse steden en de plattelandsbevolking, tot woede aangezet door de verwoestingen aangericht door de invallers, waren wellicht niet de belangrijkste oorzaken van het mislukken van het Staats-Franse offensief. De verdeeldheid binnen het commando van de aanvallers en de relatief slechte voorbereiding van de Franse troepen speelden een grotere rol. In ieder geval kon de Kardinaal-Infant, geholpen door de keizerlijke troepen onder de Italiaanse *condottiere* Piccolomini, in de herfst van 1635 een offensief lanceren dat resulteerde in de verovering van een aantal vestingen in het Maasland. De nieuw verworven posities hielden de belofte in voor een succesvol offensief tegen de zwakke onderbuik van de Republiek in het jaar 1636⁴⁰.

De winterperiode 1635-1636, waarin de bakens werden uitgezet voor de zomercampagne van 1636, bracht voor de Kardinaal-Infant een fundamentele keuze mee in de vraag of en hoe de Spaanse imperiale doelstellingen moesten worden nagestreefd. Vooreerst waren er de voorzichtige onderhandelingen die op min of meer officieuze basis werden gevoerd tussen Brussel en Den Haag. Voor één keer liepen het Zuidnederlandse vredesstreven en de offensieve imperiale politiek van de Kardinaal-Infant samen. Waar de Madrileense regering ervan overtuigd was dat door de veroveringen aan de Maas een mi-

38. Filips IV aan de kardinaal-infant, 20 november 1634. De kardinaal-infant aan Filips IV, 15 februari 1635: Brussel, Algemeen Rijksarchief, Secretariaat van Staat en Oorlog, nr. 211, f. 142-144 en nr. 212, f. 154-155. Lesaffer, *Defensor*, 73-74.

39. Over de pogingen van de kardinaal-infant en de Spaanse ambassadeurs in Duitsland om de keizer bij de oorlog tegen de Republiek en vooral Frankrijk te betrekken, alsook over de oorlogsvoorbereidingen van de kardinaal-infant in de winter van 1634-1635, zie: Lesaffer, *Defensor*, 88-94, 101-103 en 105-112.

40. Voor de veldtocht van 1635 in de Nederlanden, zie: Lesaffer, *Defensor*, 112-137.

litaire uitgangspositie was verworven die de Republiek tot ernstige toegevingen moest bewegen in ruil voor vrede, stelde de Kardinaal-Infant, daarin gesteund door Roose, dat de veroveringen zeer precair waren en dat van de gelegenheid moest worden geprofiteerd om snel tot een vrede met Den Haag te komen ten einde tot een aanval op Frankrijk te kunnen overgaan. Daarbij moesten de Spaanse eisen volgens de Kardinaal-Infant niet te hoog worden gesteld⁴¹.

In deze motivatie school overigens reeds de kiem tot de breuk die er snel daarna kwam tussen het Zuidnederlandse vredesstreven en de doelstellingen van de Kardinaal-Infant. Het meningsverschil tussen Don Fernando en Madrid hield geenszins in dat er onenigheid bestond over de Spaanse offensieve strategie of de Spaanse imperiale aspiraties als dusdanig. Het meningsverschil betekende niet meer dan een verschil van visie over de waarde van de Spaanse veroveringen uit het najaar van 1635, ingegeven door een al dan niet grotere vertrouwdheid met de militaire situatie in de Nederlanden.

Toen in het voorjaar van 1636, mede door de Staatse herovering van het strategische fort Schenk op de Maas, een einde kwam aan de vredesbesprekingen, was het reeds duidelijk gebleken hoezeer de politiek van de Kardinaal-Infant afweek van een beleid dat de Zuidelijke Nederlanden ten goede ware gekomen. Terwijl de Madrileense regering ervan uitging dat 1636 het jaar moest worden van het eind-offensief vanuit het Maasland tegen de Republiek — en daarmee in de kaart speelde van de Antwerpse economische belangen, opteerde de Kardinaal-Infant van in het begin van de lente van 1636 voor een offensief tegen Frankrijk⁴². Deze optie was de jonge prins door diplomatieke en bijna dynastieke redenen ingegeven.

Tijdens de veldtochten van 1634 en 1635 had de infant duidelijk ervaren hoezeer hij afhankelijk was van Duitse troepensteun voor zijn operaties, en dan vooral van de steun van Duitse cavaleristen. Ook was gebleken dat de bereidheid van de keizer om zich tegen Frankrijk te keren veel groter was dan de bereidheid om zich te mengen in de strijd met de Republiek. De Franse inmenging in de Rijkspolitiek en de Franse aanwezigheid in het Rijnland vormden een veel pijnlijker doorn in het Oostenrijks-Habsburgse vlees dan de opstandigheid van de Republiek, die vooral de Portugese koloniale belangen zou ten

41. Olivares aan de kardinaal-infant, 14 maart 1636: München, Bayerische Staatsbibliothek, Codex Hispanicus, nr. 22, f. 11. Filips IV aan de kardinaal-infant, 11 december 1635: Lonchay e.a., eds., *Cour d'Espagne* III, 80-83. Elliott, *Count-duce of Olivares*, 504. Voor het hele verloop van de onderhandelingen, zie: Israel, *Dutch Republic*, 307-310. Lesaffer, *Defensor*, 138-147.

42. Castañeda aan Oñate, 7 juni 1636: Brussel, Algemeen Rijksarchief, Secretariaat van Staat en Oorlog, nr. 318, f. 123. De kardinaal-infant aan Filips IV, 8 juli 1636: Lonchay e.a., eds. *Cour d'Espagne* III, 124.

goede komen. In een globale Habsburgse imperiale strategie kreeg een inval in Frankrijk prioriteit. Aan deze strategische overwegingen konden ook nog twee louter tactische overwegingen worden toegevoegd. Enerzijds was het zo dat het relatief tot de oorlog onvoorbereide Frankrijk door het mislukte offensief van 1635 over weinig militaire middelen beschikte. Anderzijds was het zo dat de Duitse cavaleristen waarover de Kardinaal-Infant sinds de veldtocht van 1635 beschikte meer geschikt waren voor een offensief door de open velden van Noord-Frankrijk dan door het zwaar versterkte en met rivieren doorsneden Zuiden van de Republiek⁴³.

De val van Schenk in april 1636 scheen de Kardinaal-Infant gelijk te geven. Terwijl het Noordnederlandse leger werkeloos toezag, lanceerde don Fernando in de vroege zomer van 1636 zijn offensief richting Parijs. Opeenvolgende successen brachten zijn Duitse ruiters uiteindelijk tot in de voorsteden van de Franse hoofdstad. De late interventie van de keizerlijke troepen in het Rijnland noopte hem zijn aanval te staken. Uiteindelijk werd ook 1636 een maat voor niets. In de nazomer van dat jaar wisten de Franse machthebbers, Lodewijk XIII (1610-1643) en kardinaal Richelieu (1624-1642) het tij te keren. Een massale mobilisatie gaf hen de middelen om in de herfst een offensief te lanceren dat de Kardinaal-Infant terug naar de Nederlanden dwong. Aan het einde van de veldtocht was het grootste deel van de Spaanse veroveringen teniet gedaan⁴⁴.

Ondanks de teleurstellingen van 1635 en 1636, jaren waarin het grote offensief Spanje tenminste op één front de eindoverwinning had moeten brengen, ging de graaf-hertog van Olivares het jaar 1637 met groot optimisme in. De middelen die de Spaanse kroon aan haar troepen zou kunnen ter beschikking stellen waren nog nooit zo groot geweest, terwijl hij erop rekende de interne Franse dynastieke en regionale conflicten maximaal te kunnen uitbuiten. Dit argument, gekoppeld aan het verlies van Schenk en de passiviteit van de Staatse troepen in 1636, deed Madrid voor wat 1637 betref het standpunt van de Kardinaal-Infant bijtreden dat een offensief tegen Frankrijk prioriteit genoot⁴⁵. Het jaar 1637 zou bewijzen dat deze hoop ijdel was. De veldtocht van 1636 had zwaar op de Spaanse middelen gewogen, terwijl de Franse monarchie zich in de zomer van 1636 had hersteld van de inspanningen van 1635 en, rustig voortbouwend op

43. Voor de gebeurtenissen van de winter van 1635-1636 die leidden tot deze ommezwaai in de politiek van de kardinaal-infant, waardoor de prioriteit verlegd werd van de strijd tegen de Republiek naar deze tegen Frankrijk, zie: Lesaffer, *Defensor*, 153-167.

44. Voor de veldtocht van 1636, zie: Lesaffer, *Defensor*, 172-184.

45. Olivares aan de kardinaal-infant, 18 september 1636 en 4 oktober 1636: München, Bayerische Staatsbibliothek, Codex Hispanicus, nr. 22, f. 30-31 en f. 39. Elliott, *Count-duke of Olivares*, 523. Idem, *Imperial Spain*, 339.

het elan van de laatste maanden van 1636, in het daaropvolgende jaar weer tot de aanval kon overgaan. Ook van Staatse zijde stond de stafhouder Frederik Hendrik in 1637 weer paraat.

De veldtocht van 1637 werd voor de Spaanse legers in de Zuidelijke Nederlanden een fiasco. Nooit slaagden de tercio's erin het initiatief te herwinnen terwijl met de val van Breda het Spaanse prestige een zware slag werd toegebracht. Het jaar van Breda bracht Madrid het inzicht dat Spanje ondanks alles terecht was gekomen in de slingerbeweging van een uitputtingsoorlog, die uitzichtloos was door de veelheid van vijanden. Tot dit inzicht was de Kardinaal-Infant al eerder gekomen. Reeds in het najaar van 1635 had de overwinnaar van Nördlingen begrepen dat een oorlog op twee fronten niet binnen de Spaanse mogelijkheden lag en dat een offensief tegen de Fransen de voorkeur genoot omwille van de Habsburgse alliantie. Eind 1637 was Breda verloren en was een Frans offensief in Henegouwen en Artesië ternauwernood tot stilstand gebracht. Ondanks grote financiële middelen en troepenversterkingen die overzee in Duinkerken waren aangekomen, had de Kardinaal-Infant de Spaanse Nederlanden niet van gebiedsverlies kunnen vrijwaren. Het militaire heropleven van de Zweden in Duitsland bood weinig perspectief op verdere Duitse steun.

* * *

Het verlies van Breisach in 1638, dat de Spaanse weg door Duitsland beheerste, de vernietiging van een tweede *Armada Invincible* bij Duins door de Staatse vloot in 1639 en de opstand in Catalonië en Portugal in 1640 verwezen de Spaanse droom op een vreedzame hegemonie in Europa naar het dromenrijk van de *hidalgo* uit La Mancha. Terwijl de Republiek zich langzamerhand uit de strijd om de hegemonie in Europa, die niet langer haar strijd was, terugtrok en de oorlogvoerende partijen in Duitsland collectief dat punt van oorlogsmoetheid bereikten waarop de vredeswil de overhand krijgt, ging de doodstrijd van de Spaanse hegemonie nog twintig jaar verder. Deze langdurige agonie vormde het passend naspel van een imperiale aspiratie die geen ruimte had gelaten voor elk regionaal belang, ook niet dat van Castilië zelf, en die in naam van eenheid en de *reputacion* van de kroon elk gebiedsdeel van de kroon zwaar had doen bloeden.

In een dynamiek van louter imperialistisch universalisme zorgde deze Spaanse agonie er wellicht voor dat Frankrijk ook na de Franse eindoverwinning in 1659 niet als onbetwiste hegemoon uit de strijd

kwam en dat op die manier de Zuidelijke Nederlanden niet verfranst werden en alsnog hun eigen karakter konden behouden. Niettemin tonen de oorlogsjaren tussen 1620 en 1640 aan dat voor elke vorm van regionale of particuliere bekommernissen geen plaats is binnen een universalisme dat enkel als de vertaling van de ambities van een dynastie, een leidende klasse en een heersende cultuur kan worden begrepen. Evenzeer tonen zij aan dat dit universalisme gedoemd is te leiden tot irrealistische zelfoverschatting. Een universeel streven kan niet buiten een evenwicht, opgebouwd vanuit de aandacht voor elk particulier belang.